

**Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Avrupa’da Güç Dengesi ve Hitler’in Güç Dengesi Politikası**

**Ahmet Nazmi ÜSTE<sup>14</sup>**

**ÖZET**

Birinci ve İkinci Dünya Savaşı arasındaki dönemde Almanya’nın Versailles Antlaşması’nın ağır hükümlerinden kurtulması zor olmuştur. Bu süreçte olumsuz koşullarla boğuşan Almanya radikalleşmiştir. Nazi Partisi lideri Adolf Hitler bu olumsuz ortamı stratejik olarak iyi değerlendirmiş ve Almanya’yı Versailles Antlaşması’nın olumsuz kısıtlamalarının dışına çıkartmıştır. Hitler’in bu hamlelerine diğer Avrupalı devletler sessiz kalmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Hitler, Versailles Antlaşması, I. Dünya Savaşı, II. Dünya Savaşı.

---

<sup>14</sup> Dr. Öğretim Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, nazmiuste@windowslive.com

**The Balance of Power After The First World War in Europe and Hitler's Balance of Power Policy**

**Abstract**

Between two World Wars, it was difficult for Germany to get rid of the heavy provisions of Versailles Treaty. Within that period, Germany has radicalised while struggling with negative conditions arising from those provisions. Adolf Hitler, the leader of Nazi Party, acted strategically in order to rescue Germany from the constraints of Versailles. However, the European countries kept their silence about the attempts of Hitler.

**Keywords:** Hitler, Versailles Treaty, I. World War, II. World War,

## 1.Giriş

Güç birine istemediği halde bir şeyi yaptırabilme kapasitesi olarak tanımlanırken çağrıştırdığı kapasite fiziki bir niteliktedir. İnsanlar arası ilişkilerde kaba güç, silah kullanma ya da ekonomik bir enstrüman bu kapasitenin içini doldururken, devletler arasında da durum çok farklı değildir. Askeri potansiyel, ekonomik boyut ve ittifak ilişkileri devletlerin güçlü olup olmadıkları hakkında genel bir kanı oluşturulmasına yardımcı olmaktadır.

Realist teorinin temel kavramı olan ve Hans Morgenthau tarafından teorinin merkezine oturtulan “güç” politikanın hedefi olarak tanımlanırken, Kenneth Waltz gücü devletlerin güvenliğe sahip olmak için kullandığı bir araç olarak ele almıştır. Waltz’a göre anarşi durumlarında devletler “peşine takılma” siyasetini değil, “dengeleme” siyasetini tercih etmektedirler (Donnelly, 2012:56). Kelevi Holsti ise gücü amaç ya da araç olma özelliğinden bağımsız olarak bir kapasite olarak değerlendirmiştir (Arı, 2010,165). Hans Morgenthau gücü fiziki ve nitelik içeren boyutta unsurların bir araya gelmesiyle oluşan bir bütün olarak görmektedir. Bu unsurlar içinde o ülkenin coğrafyası, doğal kaynakları, askeri kapasitesi, doğal kaynakları, nüfusu, hükümetin niteliği ulusal moral sayılmıştır (Morgenthau, 1970:130).

Realist düşünürlerin çoğunluğu bu nicel ve nitel güç unsurlarına sahip olmayla devletlerin gücü hakkında belli bir kanıya ulaşabilirken Kelevi Holsti ve benzeri düşünürler bu gücün devletlerin amaçları yönünde kullanılabilir olup olmamasını da önemsemektedirler. Bir devletin potansiyel gücünü yansıtamaması halinde tam anlamıyla o güçten bahsetmenin doğru olmayacağını ifade etmektedirler (Arı, 2010:167). Bu durumda Holsti’ye göre güç inşacı bir etki yarattığı zaman telaffuz edilebilecek bir faktör olmaktadır.

Güç ve etkisi üzerine konuşulabilecek bir başka boyut da Robert Keohane ve Joseph Nye’ın karşılıklı bağımlılık teorisine atıfla mümkün olabilecektir. Gücü salt bir nicel kapasite olarak ele alarak devletlerin davranışları hakkında öngörülerde bulunmak olanaklı değildir. Eğer iki devlet arasında nicel kapasiteler açısından önemli bir fark varsa gücü fazla olanın az olana bağımlı olduğu bir konunun bulunması halinde o nicel kapasiteyi tam anlamıyla kullanabilme imkânı ortadan kalkmaktadır (Arı,2010:170). Bu bağımlılığın bir özellik arz eden bir mal (petrol gibi) alımı nedeniyle ortaya çıkması daha sık rastlanan bir durumken bazen de devletler güçsüz olan bir devleti rakip bir gücün güdümüne kaptırmamak için o devlet üzerine tam kapasite kullanımından imtina edebilmektedirler. Bir başka olasılık da iki büyük güç odağının karşılıklı politikalarında ihtiyaç duydukları görece zayıf bir devletin kendilerini rahatsız eden bazı girişimlerine sessiz kalmak şeklinde ortaya çıkmaktadır ki burada bağımlılık bir mal alımından başka bir boyutta o devletin bizatihi “var

olması”na dayanmaktadır. İkinci Dünya Savaşı öncesinde Sovyetler Birliği ile İngiltere-Fransa ittifakının arasında konumlanan Almanya’nın her iki tarafı da rahatsız eden hamlelerine uzun süre ses çıkartmamaları bu bağımlılığa iyi bir örnek oluşturmaktadır. Zira her iki tarafın da Avrupa denge sisteminin geleceğine dair planlarında Almanya’ya ihtiyaçları bulunmaktadır. Elbette bu sessizlik politikası zaman zaman ağır eleştirilerin de nedeni olmuştur. Özellikle Carr (2016), iki dünya savaşı arası dönemde “idealist” olarak tanımladığı devletlerin pasif politikalarını İkinci Dünya Savaşı için temel bir gerekçe olarak değerlendirmiş ve bu dönemi Yirmi Yıl Krizi olarak adlandırmıştır. Bu kitap savaş sonrasında uluslararası ilişkiler disiplinin paradigma kurucu eserlerinden biri olarak değerlendirilmeye başlanmıştır.

Birinci ve İkinci Dünya Savaşları arasında kalan dönem Avrupa’da güç ilişkilerinin incelenebileceği en karmaşık dönemlerden birini oluşturmaktadır. Üstelik bu dönemde daha öncesi dönemlerde etkisi böylesine hissedilmeyen bir de “ideolojik” boyut önem kazanmıştır. Bu dönem bazı düşünürler tarafından fikirler savaşı olarak görülmüştür (The Economist, 2004:85). Bir yandan farklı ideoloji ve rejimlerin aynı ittifak çatısı altında gözlemlenmesi diğer yandan ittifak yapanların bir süre sonra karşıt safları oluşturacağına taraflarca biliniyor olması bu dönem devletlerce izlenen stratejilerin çok boyutlu analizini yapmamızı zorunlu hale getirmiştir.

## 2. Birinci Dünya Savaşı’ndan Sonra Yeni Düzen İnşası ve Almanya

Benjamin Disraeli 1871’de Prusya’nın Fransa’yı yenerek birliğini kurmasını Fransız Devrimi’nden daha büyük bir tarihsel olay olarak değerlendirmiştir. Bu olayla Vestfalya ve Viyana Kongresiyle oluşturulan Avrupa düzeni çözülmüştür. Dahası Alman Şansölyesi Bismarck’ın kariyerindeki bu en önemli zafer Avrupa’da esnek güç dengesi ilişkisinin de sonunu getirmiştir. Çünkü Almanya, 1871’de sadece birliğini kurmamış, aynı zamanda Fransa için yaşamsal önemdeki Alsace-Lorraine bölgesini de Alman topraklarına katmıştı. Bu Almanya ile Fransa’yı değişmez hasma çevirirken Almanya’yı da sistemin diğer üç önemli gücü olan Rusya, İngiltere ve Avusturya Macaristan arasında dâhice bir stratejiye zorluyordu. Her koşulda Fransa’nın yalnız bırakılması Almanya’nın Avrupa denge sisteminde üstünlüğünü garanti altına almaktaydı. Ancak 1890’da İmparator II. Wilhelm ile görüş ayrılığı yaşayarak görevden ayrılan Bismarck’tan sonra Almanya’nın kıta Avrupası’nı odağa alan dış politikası Avrupa dışındaki hedeflere (sömürge alanları arama) de yönelince bu hassas ama istikrarlı görünen denge bozulmaya yeni ittifaklar ve çatışma alanları oluşmaya başlamıştır (Kissenger, 2016:89-91). Bu gelişim önce Avrupa’yı ardından da Avrupa dışı önemli güçleri global bir savaşın içine sokacak bir gelişmenin de habercisi olmuştur. Zira Almanya taleplerini elde edebilecek bir zorlayıcı güce ulaşmış, 1914 yılına gelindiğinde Avrupa’nın egemen bir ekonomik gücüne ulaşmış, dünyanın en büyük kara ordusuna ve ikinci önemli deniz gücüne sahip hale gelmiştir (Chalton & MacArdle, 2018:32).

Başlangıçta Dünya Savaşı ya da Büyük Savaş olarak isimlendirilen bu olayın ardından

Almanya yapılan barış anlaşmalarıyla kurulmak istenilen yeni düzenin mağdurlarının başında yerini almaktan kendini koruyamayacaktır. Aslında Büyük Savaş'ın galipleri içerisinde yer alan Fransa bu yeni düzenin baş mimarı olarak görülebilecektir. Amerika Birleşik Devletleri'nin savaş sonrası nispeten izolasyonist politikasına geri dönmesi, İngiltere'nin mükemmel yalnızlık politikasından kalan alışkanlıklarının sürmesi, Sovyetler Birliği'nin ise ideolojik farklılığının batılı liberal sistemlerde yarattığı endişe nedeniyle yeni düzene dair süreçlere sokulmak istenmemesi nedeniyle Fransa adeta savaşın galipleri adına Avrupa yeni denge sisteminin kurulmasında direksiyonda yalnız kalmıştır. Bu durumun istikrarlı bir Avrupa güç denge sistemi kurmak adına en önemli eksiği Fransa'nın 1871 yenilgisini unutmamış olması ve Versailles Barış Antlaşması'na bu paranoyasını yansıtması olmuştur. Alman korkusu ve bu korkunun doğurduğu güvenlik meselesi 1919 sonrası Fransız dış politikasının temel referansını oluşturmaktadır. Fransa'nın bu tarihten itibaren gelecekteki muhtemel bir Alman saldırısına karşı tedbirlerle donattığı dış politik tercihleri Avrupa'da istikrarsızlığın ilk habercileridir (Armaoğlu, 1988:153).

Versailles Antlaşması Alman İmparatorluğu'nun savaş sonunda tarihe karışmasıyla Avrupa denge sisteminde yarattığı boşluğu doldurabilecek düzenlemelerden uzak kalmıştır. Yaratılan düzen Almanların razı olabileceği, alışabileceği ve kabullenebileceği bir düzen olamamıştır. Henry Kissinger bu durumu anlatmak için "hedefini Versailles kadar ıskalamış çok az diplomatik belge vardır" diyerek bu anlaşma ile yaratılan yeni sorun ortamına vurgu yapmıştır. Bu olumsuz ve reel güç dengesini yansıtmayan durumun sürdürülebilmesi için sürekli bir şekilde kontrol ve hazırlık kaçınılmaz hale gelmiştir. Nitekim Almanya'da büyük öfkeye neden olan bu Antlaşma, 1930'larda Almanya'nın revizyonist politikalarında en çok eleştirilen konu başlığını oluşturmuştur (Soutou, 2014:220).

Savaşın sonu Fransa'ya kıta Avrupası'nda mutlak bir avantajı getirirken Almanya için ekonomik, siyasi ve sosyal açılardan zor günlerin başlangıcına işaret etmiştir. 1918 Kasımını takip eden günlerde ülkede yaygın sosyalist ayaklanmalar dikkat çekmektedir. İç karışıklıklar ve beraberinde yaşanan yaygın tutuklamalar ve çatışmalar savaş sonrası enkazın vahametini de göstermiştir. Bu koşullar yaşanırken 19 Ocak 1919'da Kurucu Meclis seçimleri yapılmıştır. Seçim sonucunda Sosyalistler, Merkez Partisi ve Demokratlar en çok oy alan partiler olarak Kurucu Meclis'te yer aldılar. Kurucu Meclis Weimar kasabasında toplanmıştır. Yeni anayasa da 11 Ağustos 1919'da yayınlanmıştır. Bu anayasa demokratik gelişim adına olumlu kabul edilebilecek maddelerden oluşmuştur. Ancak ağır Versailles koşullar Alman toplumunda sağ-sol fark etmeksizin topyekûn bir tepkiye yol açmıştır. Bir yandan dış dünyaya yönelen tepkiler, diğer yandan Almanya'nın iç politikasında yaşanan kamplaşmaların keskinleşmesi ve faşizan bir kimliğe bürünmeleri Almanya'da demokratik gelişeceği beklenen sürecin de sonunu getirmiştir (Armaoğlu, 1988:155-156).

Versailles ile savaş tazminatı ödemeye mâhkum edilen Almanya, "tamirat borçları" adı altında alınan bu paraları ödemekte oldukça zorlanmıştır. Bu nedenle 1921'de borçların beş yıllık bir süre için ötelenmesi yönünde başvuruda bulunulmuştur. Bu Alman teklifine İngilizler olumlu cevap

vermişlerdir. Zira savaş öncesinde İngiltere'nin önemli bir pazarını oluşturan Almanya artık alım yapamaz haldedir ve yeniden ayağa kalkması sadece Almanları değil onlara ihracat yapacak olan İngiltere'yi de mutlu edecektir. Ancak bu talep 1871 travmasını üzerinden atamayan Fransa tarafından kabul görmemiştir. Fransa'nın bu yaklaşımı kalıcı olmayacağı aşikâr olan statükoyu koruma çabasının bir sonucudur (Hobsbawn, 2012:208). Almanya'nın talebi ve Fransa'nın karşı koyuşu üzerinden yürüyen görüşmeler 1922'ye kadar sürmüştür. Fransa Almanya'nın borçlarını ödeyemeyeceğini anlayınca Almanya'nın Rhur Bölgesi'ni Belçika ile beraber işgal etmiştir. Bu işgal Almanların Fransa'ya olan nefretlerini körüklemekten başka bir şeye yaramamıştır. Sadece Fransız-Alman ilişkileri değil aynı zamanda Fransız-İngiliz ilişkilerinin de bu gelişmelerden olumsuz etkilendiğini söylemek mümkündür. Fransızlar bir sanayi bölgesi olan Ruhr'u işgal ederek Alman ekonomisine ağır ek bir darbe daha vurmuşlardır. Ruhr merkezli Ren bölgesinde destekledikleri ayrılıkçı akımların burada bir Ren Cumhuriyeti kurmalarına da izin vererek adeta Almanya'nın bütünlüğüne dahi tahammül edemediklerini açıkça göstermişlerdir. Bu gelişim diğer ayrılıkçı hareketlere de cesaret vermiş Saksonya ve Bavyera gibi bölgelerde de ayrılıkçı kalkışmalar dikkat çekmiştir. Bavyera'daki 1923'de izlenen darbe girişimi Adolf Hitler ve Eric Ludendorf liderliğinde olmuştur (Armaoğlu, 1988:158). Sorunun bu şekilde çözüme ulaşmaması tarafları tekrar uzlaşma zeminine yaklaştırmıştır. Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'nin de Fransa üzerine koydukları baskıyla bir komite oluşturulmuş ve sonunda Charles Dawes ödeme planı olarak anılan bir plan üzerinde anlaşılarak 1924'de protokoller imzalanmıştır. Ne var ki bu plan dahi Almanya'yı gelecek beş yılda rahatlatmamış, aksine 1929 ekonomik buhranı Almanya ile alacaklı taraflar arasında 1932'ye kadar uzanan bir geniş takvimde bu konuyu çözmeyi kaçınılmaz hale getirmiştir ( Armaoğlu, 1988: 157-159).

### 3. Locarno Süreci

Versailles Antlaşması ile tamirat borcu ödemeye mahkûm edilen Almanya 1922'de Cenova'da toplanan Dünya Ekonomik Konferansı'nda durumu lehine çevirecek bir yol bulamamıştır. Aynı konferansta bulunan Sovyetler Birliği de Batılıların çarlık Rusyası'ndan kalan borçları ve devrim sonrası mal varlıklarının iadesi hakkındaki taleplerini geri çevirince Almanya ile Sovyetler Birliği arasında Versailles karşıtlığı paydasında bir yakınlaşma olmuştur. Bu yakınlaşma 1922'de Rapallo Anlaşması ile somut bir belgeye dönüşmüştür. Bu anlaşma iki devletin diplomatik ilişki kurmasını ve savaş sonrası karşılıklı taleplerinden vazgeçmesini içeren bir içeriktedir. Ancak bu durum Almanya için bir ekonomik kazanç sağlamamıştır.

1925 yılı Fransa ile Almanya arasındaki tamirat borçları konusunda kritik adımlardan birinin atıldığı yıl olmuştur. 1924 Dawes Planı Fransa ile Almanya arasındaki buzları bir ölçüde eritince daha önce Almanya tarafından gündeme gelen Fransa, İngiltere ve Belçika'nın da katılımıyla aralarında savaşa başvurmama taahhüdünü tekrar gündeme alma şansı doğmuştur. Bu Fransa için Almanya'yı silahlardan uzak tutmanın bir başka enstrümanı olarak düşünülmüştür. Ayrıca 1922'de imzalanmış

olan ve Sovyetler Birliği ile Almanya arasında diplomatik ve ticari ilişkilerin gelişmesine yol açan Rapallo anlaşması başta Fransa olmak üzere batılıları hem şaşırtmış hem de Almanya'nın sert bir teciitle cezalandırılmasının bu ülkeyi Sovyetlere yaklaştıracığı gerçeğini önlerine sermişti. Bu durum batının Almanlara daha kontrollü bir yakınlık göstermesini tetiklemiştir. Aynı dönemde Amerika Birleşik Devletleri kökenli yatırımların Almanya'da artış gösterdiği bir döneme de tekabül etmektedir (Roberts, 2010:626). Alman Şansölyesi Stresemann 1925 Şubat'ında İngiltere, Fransa, İtalya ve Almanya'nın katılımıyla bir saldırmazlık paktı görüşmelerini başlattı ve 16 Ekim 1925'de İsviçre'nin Locarno kentinde bu anlaşma imzalanmış oldu. Daha sonra bu yapıya Belçika, Çekoslovakya ve Polonya da eklenmiştir. Anlaşma Almanya-Fransa-Belçika sınırlarını garanti altına alan bir yapıyı oraya çıkartmıştır. Almanya özellikle Fransa'nın sıklıkla hedefe koyduğu Ren bölgesini böylece koruma altına alırken Fransa için de Almanların batıya yönelik bir harekette çok uluslu bir müdahaleyle yüzleşmelerini sağlayacak garantiyi almaları tatmin edici görünmektedir. 1926'da da Almanya'nın Milletler Cemiyetine girmesiyle Almanya'nın uluslararası sisteme entegrasyonu adına önemli bir adım atılırken bu durum Fransa'yı memnun eden bir başka durum olarak değerlendirilebilecektir.

Diğer taraftan Locarno Paktı batı sınırları için garanti veren Almanya'nın aynı cömertliği doğu sınırları için göstermediği, Polonya ve Çekoslovakya sınırları için güvence vermeyi açıkça reddettiği bir anlaşma olmuştur. Bu direnç Almanya'nın gelecekte mevcut Versailles düzeninin sadık bir sahiplenicisi olmayacağı malumunun açıkça ilanından başka bir durum da değildir. Belki de Almanya'nın o dönemdeki ekonomik ve sosyo-politik açmazları Almanya'yı yakın bir risk olarak algılatmamış olabilecektir. Fransa'nın Avrupa sistemine değil de Fransa'nın kazanımlarına ilişkin kaygılar taşıdığı bu dönemde doğu ve orta Avrupa'daki müttefikleri olan Polonya ve Çekoslovakya'yı beklenen Alman saldırısına rağmen kollamaması dikkat çekmiştir (Kissinger, 2016:98). Locarno sistemine imza koyan Fransa için müttefiklerinin yakında Alman saldırılarına uğrama olasılığı kendi sınırları garanti altında olduğu müddetçe sorun teşkil etmemiştir diye düşünülebilir. Diğer yandan bu sürece dahil olan İngiltere'nin de böyle bir duruma onay vermesi aslında başka bir boyutu da düşündürmektedir. Fransa ve İngiltere için Almanya'dan daha öncelikli tehdit ideolojik karşıtlık taşıyan Sovyetler Birliği'dir. Almanya'nın doğu ve güney doğu bölgelerini kapsayan komşuları Polonya ve Çekoslovakya Sovyetler Birliği için de stratejik öneme haiz devlet ve coğrafyalardır. Bu durumda Almanya'nın böylesi bir alanda sınırlarının Fransa ve İngiltere tarafından garanti altına alınması Sovyetler Birliği için de kabul edilebilir bir durumdur. Üstelik Sovyetler Birliği böylesi bir garanti için hiçbir maliyete de katlanmamış olacaktır. Bu nedenle İngiltere ve Fransa'nın müttefikleri olan Çekoslovakya ve Polonya'yı adeta Sovyetler Birliği'nin güvenlik politikalarına bırakmış olmaları anlaşılabilir. Bir başka yorumla da Almanya'nın Rapallo Anlaşması ile Sovyetler Birliği ile arasında gelişen olumlu havayı bozmaya yarayabilecek bir hamle olarak da konuya bakmak mümkündür. Almanya'nın Milletler Cemiyeti şemsiyesi altına girişine de yol açan bu süreç Batılılar

açısından Almanya'nın Sovyetler Birliği ile yakınlaşmasını engellemekten öte Sovyetler Birliği ile çatışabileceği bir platforma hazırlanması olarak da yorumlanabilecektir. Zira Fransa ve Belçika tarafından işgal edilmiş olan Ren sanayi bölgesinin yeniden Almanya'ya verilmesi Almanların ayağa kalkmasına yardım edecek önemli bir hamle olmuştur.

#### 4. Radikalleşen Almanya ve Hitler'in Yükselişi

1918'de Münih'de kurulan Alman İşçi Partisi (Natonal Sozialistische Deutsche Arbeiterpartei), 1920'de Nasyonel-Sosyalist Alman İşçi Partisi adını almıştır. Bu parti kısaca Nazi Partisi olarak da bilinmektedir. 1921'de Parti'nin genel başkanı Adolf Hitler olmuştur. Nazi Partisi militarist bir karakterdedir. Örgüt yapısı içerisinde yer alan SA'lar (Sturm Abteilung/hücum kıtaları) ve SS'ler (Schutz Staffeln/muhafız kıtaları) adeta partinin sokak gösterilerinde ve komünistlere karşı çatışmalarda askeri gücünü oluşturmuşlardır. 1920-1924 döneminde Nazi Partisi'nin yükselişi gözlemlenebilmektedir. Bu dönemde ülkede tam bir karışıklık iklimi hakim olmuştur. Siyasal cinayetler ve darbe girişimleri dikkat çekmektedir. 1923 Kasım'ında Münih'te Baviera Hükümeti'ne karşı Birahane Darbesi olarak tarihe geçen bir darbe girişimi olmuştur. Bu girişimin liderleri arasında Eric Ludendorff ve Adolf Hitler bulunmaktadır. Bastırılan darbe girişimi sonucunda Hitler beş yıl hapse mahkûm edilmiş, 9 ay hapis yatmıştır. Kavgam kitabını bu süreçte hapisanede yazmıştır (Akşin, 2015:144-145). Mayıs 1924 yerel yönetimler seçiminde ilk defa % 6,6 oy alarak Alman Parlamentosu'na (Reichstag) girmişlerdir. Lakin Aralık 1924 seçimlerinde oy oranları %3'e gerilemiştir (Armaoğlu, 1988:237-238). Bu iki seçim arasında Dawes Planı'nın kabul edilmiş olmasının radikal eğilimler üzerinde olumsuz bir etki yarattığını söylemek mümkündür. Zira aynı dönemde Komünist Parti'nin de oy oranında düşüş gözlemlenmiştir. Özellikle Dawes ve Locarno sonrası Almanya'nın Milletler Cemiyeti'ne katılmasıyla esen iyimser hava ve radikalleşmenin gerilemesi 1929 dünya ekonomik kriziyle beraber yerini karamsar bir tabloya bırakmıştır.

1929 krizinin Alman ekonomisi üzerindeki olumsuz etkileri Almanya'da radikal Nazi Partisi'nin yükselişine zemin hazırlamıştır. 1929 Almanya'sında 2 milyon işsiz bulunurken bu sayı 1932'de 6 milyona ulaşmıştır. Artan vergiler ve ödenmekte olan tamirat borçları Versailles Anlaşması'na yönelik nefret söyleminin yeniden parlamasına yardım etmiştir. Nazi Partisi birçok söyleminde Almanya'nın içerisinde bulunduğu olumsuz durumu Versailles Antlaşması'na, komünistlere ve Yahudilere bağlamaktaydı. Almanya'da birçok kesim yaşanan olumsuz ekonomik koşulların da tetiklemeyle Nazi Partisi'ne üye olmaya başlamıştır. Özellikle Yahudilerle rekabet halinde olan tüccarlar, sanayiciler, iş insanları, bankacılar bu gruplar arasında yer almaktaydı. Ülkede geniş çaplı bir radikalleşme dikkat çekerken merkezi temsil eden lider Heinrich Brüning kabinesi 1930'da merkez partileri güçlendirmek ve bir nevi güven tazelemek için seçime gitmiştir. Ne var ki seçimde Nasyonel Sosyalist Alman İşçi Partisi 1928'de 12 olan milletvekili sayısını 107'ye çıkartarak çıkmıştır. Oy oranı %18,3'tür. Merkezi temsil eden Sosyal Demokratlar ise bu seçimlerde 143 milletvekili çıkartabilmişlerdir. Bu durum Sosyal Demokratların istediği bir sonuç olmamıştır.



Brüning bu sonucun iyi bir uyarı olduğunu değerlendirerek Nazilerin ellerindeki önemli eleştiri noktalarına yönelik politikalarını arttırmıştır. Versailles Antlaşması hükümlerinde hafifletmeler talep etmiş, Avusturya ile arasında bazı gümrük kolaylıkları istemiş, silahsızlanma konferansında sert bir üslupla Almanya'nın koşullarının iyileştirilmesini talep etmiştir. Ne var ki Fransa bu taleplerin hayata geçmesini engellemiş, diğer batılı devletler de beklediği desteği Brüning'e gösterememiştir (Armaoğlu, 1988:238-239). Almanya'da koşulların iyiye gitmeyeceği inancının artması ile merkeze olan inancın azalması arasında bir korelasyondan bahsetmek mümkündür. Merkezin her ne kadar Nazilere yönelik birtakım tedbirleri (SS ve SA örgütlerinin kapatılması gibi) olsa da bunlar toplumda Nazilere yönelik eğilimi azaltacak bir etki yaratmamıştır. Nitekim Temmuz 1932 Genel Seçimlerinde Nazi Partisi 608 üyeden oluşan Reichstag'ın 230'unu kazanarak Almanya'nın en büyük partisi konumuna gelmiştir. Bu sonucun ardından Cumhurbaşkanı Hindenburg kabine kurma görevini eski bir asker olan Franz von Papen'e vermiştir. Von Papen 1914-15 yıllarında Amerika Birleşik Devletleri'nde askeri ateşe iken casuslukla suçlanmış ve görevden alınmıştır. Ardından 1915'den sonra Osmanlı 4. Ordusu'nda kurmay başkanı olarak Filistin'de görev yapmış, 1921-1932 yılları arasında da Almanya'da Katolik Merkez Partisi milletvekili olarak görev almış deneyimli bir devlet insanıdır. Ne var ki Von Papen'in Başbakanlık görevi uzun sürmemiştir. 1932'de Schleicher Kabinesi göreve gelmiştir. Schleicher kabinesi Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi ile von Papen Kabinesi kadar uyumlu çalışmadığından Nazilerin sürekli bir muhalefetiyle karşılaşmıştır. Bu koşullarda yönetemeyen Schleicher'ın yerine Cumhurbaşkanı Hindenburg, 30 Ocak 1933'de başbakanlığı Nazi Partisi lideri Adolf Hitler'e vermiştir. Böylece Nazi Partisi ilk defa iktidara oturmuştur.

Hitler iktidarının ilk gününden itibaren içeride yetkilerini ve gücünü arttırmaya yönelik hamlelere girişmiştir. İlk işi Reichstag'ı feshedip seçime gitmek olmuştur. 1933 Şubatı'nda Reichstag'da çıkan şüpheli bir yangının sorumluluğunu Komünistlere yükleyerek onlara karşı sert tedbirler almıştır. 1933 seçimlerinde de çoğunluğu elde edemeyen Nazi Partisi Mart 1933'deki Reichstag oturumunda sosyal demokrat ve komünist milletvekillerinin tutuklamalar nedeniyle olmadığı bir iklimde Adolf Hitler'e dört yıl için olağanüstü yetkiler kazandırmıştır. Bu yetkileri kullanarak diğer siyasal partileri kapatan Hitler tam bir diktatörlük yapısı kurmuştur.

İç politikada diktatörlüğe dönüşen Almanya dış politikasında da önemli değişimleri yine Hitler döneminde yaşamıştır. Hitlerin dış politikasında temelde üç aşama önem taşımaktadır: ilki Versailles'in kısıtlayıcı etkisinden Almanya'yı kurtarmak, ikincisi "ein volk, ein reich" sloganıyla ifade edilen "tek millet, tek devlet" idealine uygun olarak Almanya sınırlarının ötesinde yaşayan Germenleri tek bayrak altında buluşturmak ve üçüncü olarak da Lebensraum yani hayat sahası olarak tanımladıkları Almanların yaşamadığı coğrafyaları Alman topraklarına katma idealidir.

Hitlerin iktidara gelmesini hem Fransa ve İngiltere hem de Sovyetler Birliği bir kriz olarak kodlamıştır. Zira Hitler, yükselişi boyunca yazdıkları ve konuştuklarıyla Almanya'nın gerçek düşmanlarını sıralarken listede her zaman Versailles sisteminin mimarları kapitalistlere koşut olarak

komünistler, sosyalistler ve Yahudiler öne çıkmıştır. Vereceği mücadeleyi bir yandan bu gruplara yönelik olacağını ifade ederken bir yandan da Alman ırkının saflaştırılması gibi biyolojik bir çalışmayı da kendi toplumuna yönelik olarak gerçekleştirecekti. Almanları aryan olmayan unsurlardan temizlemekten bahsediyordu (Roberts, 2010:655).

3. Reich, 2. Reich gibi sadece Versailles koşullarını hafifletmek ve bu durumdan doğan ittifaklarla (1922 Rapallo gibi) yetinmek gibi bir niyette görülmemiştir. Tamamen revizyonist bir projedir ve yayılırken yeni bir toplum inşa etme hedefini gözetmektedir. Bu durum daha önce 1890'dan sonra başka bir ifade ile Bismarck sonrası bozulan Avrupa denge sistemi sonrası kurulan ittifakları akla getirmiştir. Nitekim 1935'de Sovyetler Birliği ile Fransa arasında karşılıklı yardım anlaşması imzalanmıştır. Ne var ki bu farklı iki ideoloji arasındaki yakınlaşma anlık ve geçici bir doğaya sahipti. Zira her iki taraf da esasen varlıklarını tehdit eden asıl yapının birbirleri olduğunun farkındaydı. Bu karşılıklı güvensizlik iklimi Nazi Almanya'sını topyekûn ortadan kaldırmanın da doğru olmadığı fikrini iki tarafa da yerleştirmişti. Sonuçta Almanya Sovyetler Birliği ve Batının kalelerinden İngiltere ve Fransa arasında bir tampon olarak durmaktaydı. Fakat bu haliyle Hitlerin söylemleri her ne kadar tehdit dolu olsa da Versailles koşullarının yarattığı yıkım dikkate alındığında bu söylemleri dolduracak bir Almanya'dan bahsetmek mümkün değildi.

Doğu ve batının ideolojik rakipleri bir yandan aralarındaki sorun alanlarını azaltma yolunu seçmişken diğer yandan da Almanya'nın attığı adımları kendilerince kontrollü bir duruşla izlemişlerdir. 1934'de Almanya ile doğu komşusu Polonya arasında Dantzig meselesi canlıyken karşılıklı saldırmazlık deklarasyonu imzalanınca kısa süreliğine de olsa başta Sovyetler Birliği olmak üzere tüm Avrupa bir nefes almıştır. Sovyetler Birliği açısından Almanya ile Polonya ilişkilerinin iyi olması hayati önemdedir zira Polonya Almanya ile aralarındaki tek önemli tampon bölgeyi oluşturmaktadır. Başka bir ifade ile Berlin'den Moskova'ya giden yol Polonya'dan geçmektedir. Bu nedenle bu yolun Polonya kısmının Polonya'nın kontrolünde kalması Sovyetler açısından daha güvenli bir durum oluşturmaktadır.

Almanya'nın doğu sınırları için atılmış olduğu barışçı hamleyi güneyindeki Avusturya sınırı için söylemek mümkün olmamıştır. Hitler'e göre aynı ırktan gelen Almanya ve Avusturya'nın ayrı devletlerinin olması doğru değildir. Bu iki devlet birleşmelidir. Anschluss olarak isimlendirilen bu ilhak girişimi Avusturya'daki Nazi örgütlenmeleri kanalıyla yürütülmek istenmiş ancak başarılı olmamıştır. Ancak 1936'da Avusturya ile Almanya arasında imzalanan bir anlaşmayla Naziler Avusturya'da ayrıcalıklı bir konuma ulaşmışlardır. Avusturya'nın bu yönde adım atmasına etki eden önemli nedenlerden biri Versailles hükümlerini 1935'den itibaren delmeye başlayan Almanları diğer devletlerin durdurma yönünde somut bir adım atmamış olmalarıdır (Armaoğlu, 1988:244-245).

Hitler 1933'de İsviçre'deki Silahsızlanma Konferansı'ndan çekilmesinden sonra Milletler Cemiyeti'nden de ayrıldığını dünyaya ilan etmiş, 1935'de de Versailles Anlaşması'nın

silahsızlanmayla ilgili hükümlerini feshetmiştir. Böylece zorunluk askerlik getirerek ordudaki asker sayısını arttırmış, hava kuvvetleri kurmaya başlamıştır. 1936'ya gelindiğinde ise Locarno Anlaşması'nı feshederek silahsızlandırılmış Ren Bölgesi'ni işgal etmiştir. 25 Ekim 1936'da da Alman-İtalyan Paktı'nı imzalamıştır (Akşin, 2015:165). Böylece Almanya bir yandan Versailles Antlaşması ile oluşturulan düzene ve bu düzenin korunmasına hizmet eden diğer anlaşmalara başkaldırırken diğer yandan da Avrupa güç dengesi sisteminin gereklerini yerine getirecek hamleleri de atmaktan geri kalmamıştır. İtalya'nın müttefikliği hem faşist rejimler arasında bir doğal yakınlaşmayken ham de rezvizyonist iki Avrupalı devletin beklenen işbirliğine işaret etmiştir. 25 Kasım 1936 tarihli Alman-Japon Anlaşması ve 6 Kasım 1937 tarihli İtalyan-Japon Anlaşması adeta üçlü bir blokun ortaya çıkışını sağlamıştır. Japonların müttefik olarak seçilmesi tesadüf değildir bu doğu Asya'da Japonlar tarafından tehdit edilen Sovyetler Birliği'ni iki cephede zorlayacak bir anlaşma olmuştur. Böylece Bismarck'ın kâbusu olarak bilinen Fransa ve Rusya'nın iki cepheden Almanya'ya saldırması ihtimaline karşı Sovyetler'in doğusundan bir müttefik seçerek aynı kâbusu Sovyetlere yaşatabilme ihtimalini gündeme getirmişlerdir. Böylece Avrupa'daki hamlelerinde üzerindeki baskıyı hafifletebilecek bir etki yaratmışlardır.

Almanların 1935 sonrası attığı adımlar gücünün karşılığı boyutta adımlar değildir, gücünü aşan adımlardır. Bir açıdan bakıldığında Almanya bu dönemde güçsüzlüğünün konforunu yaşamaktadır. Çünkü Fransa ve İngiltere eksenli batı kendine asıl rakip olarak ideolojik karşıt Sovyetler Birliği'ni tanımlamışlardır. Sovyetler Birliği için de Versailles düzeninin mimarları olan Fransa ve İngiltere Avrupa'yı Sovyetler Birliği'ni yok sayarak şekillendirme çabasındadırlar. Bu denklemde Almanya her iki taraf için anahtar bir devlettir. Avrupa denge sistemi Almanya'nın hamleleriyle şekillenecektir. Bu nedenle aynı Birinci ve İkinci Üç İmparatorlar Ligi'nde Rusya'nın Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorlukları arasındaki Germen bloğuna yaklaşması gibi Almanya her iki taraf için uzak tutulamayacak kadar önemlidir. Ancak Versailles'ın yarattığı Almanya her iki taraf için de yetersiz bir güce sahiptir. Bu nedenle Almanya'nın görece güçlenmesi kontrol edilir olduğu müddetçe Fransa ve İngiltere için olduğu kadar Sovyetler Birliği için de sorun olarak algılanmamıştır. Taraflar Almanya'nın frenlenmesinden çok kendi savunma güçlerini artırma yönünde bir karşı hamleyle sürece reaksiyon göstermişlerdir (Armaoğlu,1988:246). Böylece Almanların artan gücünü diğer tarafa püskürterek Hitlerin belirlediği "düşman"lardan kendileri dışında kalanlarla öncelikle ilgilenmesini planlamışlardır. Böylece Almanya ile ilk çatışmaya girecek olan taraf aslında kaybedecektir. Çünkü o güne kadar makul bir güç artırımına ulaşmış olacak Almanya ilk çatışacağı tarafa önemli hasarlar vereceğinden çatışma dışında kalmış olan taraf için Almanya'nın yanında kolay mücadele edilebilir yıpranmış bir rakip ortaya çıkacaktır.

Hitler Almanya'nın doğrudan Sovyetler Birliği'ne ya da Fransa-İngiltere bloğuna saldırmaması halinde bir müdahaleyle karşılaşmayacağını 1933'den sonra attığı tüm adımları tedricen arttırarak test etmiştir. Bu durum Almanların her adımını bir öncekinden daha cüretkâr olmasına yol

açmıştır. Özellikle 18 Haziran 1935 tarihli İngiliz-Alman Anlaşmasıyla İngiltere Almanların sınırlı ve kontrollü denizaltı ve üstü gücü oluşturmasına onay verince Versailles sisteminin öncü garantörlerinden birinin devreden çıkmasıyla Almanya için daha cesur adımların atılması önünde bir engel kalmamıştı. İngiltere'nin bu tutumuna "yatıştırma politikası" adı verilmektedir. Bu politikayla Almanların Versailles Antlaşması ile uğradığı haksız ve orantısız mağduriyetinin kısmen telafisine göz yumulması anlaşılabilir. Bu ortam Almanların Avusturya'yı işgal etmesi için idealdi. Nitekim Alman Ordularınının 12 Mart 1938'de Viyana'ya girmesi ile işgal tamamlanmış ve Avusturya 3. Reich'in bir eyaleti olarak ilan edilmiştir. Eyalet Ostmark ismi verilmiştir.

Almanların güneye ilerlemesi Sovyet Rusya'yı, doğuya ilerlemesi ise Fransa-İngiltere bloğuyla somutlaşan batılıları endişelendiriyordu. Avusturya işgaline İtalya'nın sessiz kalması Hitleri memnun ederken bu girişime ABD'den Dışişleri Bakanı Cordell Hull tarafından kınama gelmesi dikkat çekici olmuştur. Avusturya işgali Hitler'in Avrupa'daki Germen ırkını tek bayrak altında toplama hedefinin bir bölümünü oluşturmaktaydı. Sırada Çekoslovakya'nın olduğunu düşünmek bilinmez bir konuda tahminde bulunmak sayılmazdı. Zira Çekoslovakya'da da Almanların yaşadığı bölgeler bulunmaktaydı. Bu durum Sovyetleri endişelendiren bir hamle olacaktı zira Almanlar bu defa doğu yönünde yani Sovyet Sınırı istikametinde bir adım daha atmış olacaktı.

Sovyetler Birliği olası Çekoslovakya işgali öncesinde Fransa ve İngiltere nezdinde girişimlerde bulunarak Almanların bu ülkeye saldırması halinde ortak hareket etmenin yollarını aramıştır. Ancak ne Fransa ne de İngiltere Sovyetlerden gelen bu teklife olumlu cevap vermişlerdir. Sovyetler Birliği'nin amacı Almanya'yı bu coğrafyada kendisiyle tek başına bir çatışmaya sokmamaktır. Bu durum İngiltere ve Fransa'nın beklediği bir hata olacaktır. Bu nedenle yanına Fransa ve İngiltere'yi çekmek istemesini anlamak zor değildir. Aynı şekilde İngiltere ve Fransa'nın da bu teklifi geri çevirmeleri bir o kadar anlaşılmalıdır. İngiltere ve Fransa Çekoslovakya için diplomatik yöntemle mücadeleyi uygun görmüşlerdir ancak Hitler Çekoslovakya'dan Almanların yoğun olarak yaşadığı Sudeten bölgesini işgal etme dışında bir çözümde uzlaşmaya yaklaşmamıştır. Daha fazla direnmenin çatışmayı kaçınılmaz kılacağı düşüncesiyle İngiltere, İtalya, Fransa ve Almanya Münih'te bir araya gelerek kademeli olarak Sudeten'i Almanya'ya bağlayan Münih Antlaşması'na imza koymuşlardır. Bu gelişme Sovyetler'in şüphelerini arttırmış ve Almanya'nın batılılarca Sovyetlerle karşı karşıya getirileceği planı olduğu düşüncesini ortaya çıkartmıştır (Armaoğlu, 1988:286).

Sovyetler Birliği'nin Münih Antlaşması ile Çekoslovakya'nın toprak bütünlüğünü bozan batılılara olan güveni tamamen ortadan kalkınca Almanya ile çatışmaya girmeyeceği formülleri aramaya başladığı söylenebilecektir. Zira Fransa ve İngiltere Sovyetler Birliği ile müttefik görüntü veren Çekoslovakya'nın sınırlarıyla alakalı Münih görüşmelerine Sovyetler Birliği'ni çağırmanın olmaları yeterince açık bir endişe nedeni oluşturmuştur.

Almanya'nın Avrupa'daki en sıkı müttefiki olan Mussolini İtalya'sı da attığı adımlarla

özellikle Balkanlar'da ve orta Avrupa'da gerginliğin artmasına destek veriyordu. 12 Nisan 1939'da Arnavutluk'un İtalya tarafından işgal edilmesiyle bölgede dikkatler Yunanistan, Romanya, Macaristan ve Polonya'ya çevrilmiştir. Bu ülkelerden Akdeniz açılımı yolunda olan Romanya ve Yunanistan özellikle İngilizlerin dikkatle izlediği hedefler olmuştur. Almanya'nın ya da İtalya'nın bu ülkeleri işgali halinde İngiltere'nin Doğu Akdeniz, Mısır ve Asya'ya uzanan ekonomik ve siyasi hâkimiyet alanıyla bağlantısı kopma noktasına gelebilecektir. Bu bölgeler bilindiği gibi dünyanın en önemli petrol rezervlerinin ve ticaret yollarının bulunduğu coğrafyalardır. Bu nedenle İngiltere ve Fransa'nın 13 Nisan 1939'da Romanya ve Yunanistan'a garanti vermişlerdir. 12 Mayıs 1939'da da Türkiye ile karşılıklı bir ittifakı öngören anlaşmanın ilk adımını oluşturan deklarasyon imzalanmıştır. Bu gelişmelere tepki 22 Mayıs 1939'da İtalyan-Alman Çelik Paketi Antlaşması'yla verilmiştir. Böylece İtalya ve Almanya çok daha yakın bir ilişkiye imza atmışlardır. Anlaşma gereği taraflardan birinin gireceği bir savaşa diğeri de müttefiki lehinde destek verecektir.

Bu gelişmeler Sovyetler Birliği'ni adeta yalnızlaştıran bir duruma sokmuştur. Batıya karşı şüpheleri hiç azalmamış olan Sovyetler Birliği'nin Almanya ile bir çatışmaya girmektense batılıları Almanya ile çatışmaya zorlayacak bir çözüme ihtiyacı vardır. Bu çözüm için öncelikle Almanya ile arasında bir çatışmasızlık zemini yaratması gerekecektir. Almanya için de bu dönemde Sovyetler Birliği ile çatışmak doğru bir tercih olarak görülmemektedir. En azından bu çatışmayı Almanya'nın başlatması erken dönemde olası görülmemektedir zira Almanya öncelikli hedeflerine yönelmiş, Macaristan'ı Mihver'e çekmiş, Romanya'yı da ekonomik uydusu haline getirmiştir. Bu noktadan sonrası Bismarck'ın mirasının üzerine çıkmak, 2. Wilhelm'in hayaline ulaşmaktır. Kısaca Almanya için kıta Avrupası'ndaki hâkimiyet dünya enerji kaynaklarını ve ticaret yollarını kontrol etmekle mümkün olacaktır. Bunun için de eninde sonunda Akdeniz'e inmesi gerekecektir. Bu güzergâh İngiltere ve Fransa kadar Sovyetler Birliği'ni de tedirgin etmekteydi. Bu nedenle Almanya'ya ilk saldırının kendileri tarafından yapılmayacağı her gelişmeyi kabul edecek ilerleyişi izliyorlardı.

Bu koşullar altında 23 Ağustos 1939'da Rus-Alman Saldırmazlık Paketi imzalanmıştır. Bu pakta göre Almanya ve Sovyetler Birliği birbirlerine saldırmayacaklardır. Ayrıca birisi üçüncü bir devletle savaşa girerse diğeri taraf bu üçüncü devlete hiçbir şekilde yardım etmeyecektir. Ayrıca taraflardan birine yönelen bir devletler grubu içinde yer almayacaklardır (Armaoğlu, 1988:302). Bu Pakta en çok dikkat çeken unsurlardan biri Almanya'nın muhtemel ilerleme güzergahında bulunan devletlerin içerisinde Sovyetler Birliği'nin müttefiklerinin ya da tarihsel bağlar taşıdığı toplumların da yer almış olmasıdır. Örneğin güney hattında Yugoslavya içerisindeki başta Sırlar olmak üzere Slav toplulukları, ayrıca doğu Balkanlarda Slav toplulukları da barındıran Bulgaristan bu duruma iyi birer örnektir. Bu durumdan Sovyetlerin Akdeniz'e ve dolayısıyla ticaret yollarına açılmayı hedeflediği tarihsel niyetinin sona erdiği anlamı çıkmayacaktır. Ancak Balkanları Almanlar için daha cazip bir güzergâha çevirerek öncelikle kendi toprakları üzerindeki baskıyı ve riski azaltmak ardından da Almanya'nın olası bir Balkan ilerlemesinde İngiltere ve Fransa'nın kırmızıçizgilerini zorlayarak bu iki

batılı devleti Almanya'yla savaşa sokmaktır. Bu plan için kadim müttefiklerini ve hamisi olduğunu iddia ettiği Slav toplulukları adeta yem olarak kullanması da dikkat çekici ve şaşırtıcı bir hamle olmuştur.

## 5. Sonuç

Hitler liderliğindeki Almanya, Versailles Anlaşması ile sıkıştığı kapandan güçsüzlüğünü başarılı bir şekilde kullanarak 1939'a Almanya'yı taşımıştır. Bunu Avrupa'nın dominant güçlerinin hedeflerini çok iyi analiz ederek ve güç politikası söz konusu olduğundan müttefikliğin, dostluğun ve verilen sözlerin ve hatta uluslararası anlaşmaların hiçbir değer taşımadığını veri kabul ederek yapmıştır ve ne yazık ki yanılmamıştır. Locarno Anlaşması'nda Fransa ve İngiltere'nin Polonya ve Çekoslovakya'yı adeta kendi topraklarının güvenliği adına gözden çıkartması ya da Münih Anlaşması'yla yine Fransa ve İngiltere'nin Çekoslovakya'nın toprak bütünlüğünü yok saymaları gibi, Sovyetler Birliği de Almanlarla imzaladıkları Saldırmazlık Paktı'yla tarih boyunca hamiliğine soyunduğu Slav toplumlarını Alman Ordusunun insafına terk edecek kadar soğukkanlı bir güç politikasına sadakat göstermişlerdir.

Versaille ile kurulmaya çalışılan ve gerçekten çok bir hayali yaşamaya zorlanan Avrupa denge sistemi, bir çözümden çok bir nedeni yaratmıştır: İkinci Dünya Savaşı'nın nedeni olmuştur. Diğer yandan bir toplumun insanlık dışı koşullara mahkûm edilmesiyle o toplumu yok etmenin imkânsızlığı iki dünya savaşı arası dönemde oldukça dramatik deneyimlerle gözlemlenmiştir. Olağan üstü koşullar olağanüstü akım ve liderleri iktidara taşımıştır. Bunun sonucu da milyonlarla ifade edilen insan ölümleri, hala tedavi edilememiş toplumsal travmalar ve doğaya verilen geri çevrilmesi olanaksız hasarlardır.

**KAYNAKÇA**

AKŞİN, S. (2015). Kısa 20. Yüzyıl Tarihi, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

ARI, T.(2010). Uluslararası İlişkiler Teorileri, Bursa: MKM Yayıncılık.

ARMAOĞLU, F. (1988). 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

CARR, E. H. (2016),.The Twenty Years' Crisis, 1919-1939: Reissued with a new preface from Michael Cox, London: Palgrave Macmillan,

CHALTON, N. & MACARDLE, M. (2018). 20. Yüzyıl, O. Bulut (Çev.). İstanbul: Maya Kitap.

DONNELLY, J. (2012). “Realizm”, Uluslararası İlişkiler, A. Mumcu (Çev.). İstanbul: Küre Yayınları.

HOBBSAWN, E. (2012). Kısa 20. Yüzyıl, Y. Alagon (Çev.) İstanbul: Everest Yayınları.

KISSINGER, H. (2016). Dünya Düzen, S. S. Gül (Çev.). İstanbul: Boyner Yayınları.

MORGENTHAU, J. H. (1970). Uluslararası Politika Cilt 1. B. Oran & Ü. Oskay (Çev.). Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları.

ROBERTS, J.M. (2010). Avrupa Tarihi. F. Aytuna, (Çev). İstanbul: İnkılap Yayınları.

SOUTOU, G. H. (2014). Avrupa Birliği Tarihi, E. Alp (Çev.).İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

The Economist, “Karl’ın ve Adolf’un Tuhaf Hali”. Liberal Düşünce Dergisi. A. Yayla (Çev.). 35 (9), (149-156).